



## ЛІТЕРАТУРА:

1. Амбрумова А. Анализ предсмертных записок суицидентов / А. Амбрумова, Л. Постолова // Научные и организационные проблемы суицидологии : сб. науч. тр. – М., 1983. – С. 53–74.

2. Ващенко Р. Структура психологічного втручання після суїцидальної спроби / Р. Ващенко, В. Суліцький // Психологія суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика. – К. : РВВ КІВС, 2000. – С. 121–140.

3. Волков В. Медицинская психология в ИТУ / В. Волков. – М. : Юридическая литература, 1989. – 256 с.

4. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд / Э. Дюркгейм. – М. : Мысль, 1994. – 399 с.

5. Інструкція з організації профілактики та попередження самогубств серед осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах : Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 8 грудня 2005 року № 5-4744/Кл.

УДК 159.922.763

## ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ СВІТУ ДЕВІАНТНИХ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ СХИЛЬНІ ДО СКОЄННЯ ЗЛОЧИНУ

Міцик Т.О., аспірант  
кафедри юридичної психології

*Харківський національний університет внутрішніх справ*

Стаття присвячена проблемі вивчення особливостей образу світу девіантних підлітків, які схильні до скоєння злочину, в основі яких лежать індивідуальні психологічні чинники підліткової девіації, а саме, особистісні психологічні особливості підлітка, його внутрішній світ.

**Ключові слова:** образ світу, девіантні підлітки, скоєння злочину, картина світу, дослідження образу світу, аналіз, визначення валентності, тест, малюнковий тест, тест Люшера.

Статья посвящена проблеме изучения особенностей образа мира девиантных подростков, склонных к совершению преступления, в основе которых лежат индивидуальные психологические факторы подростковой девиации, а именно, личностные психологические особенности подростка, его внутренний мир.

**Ключевые слова:** образ мира, девиантные подростки, совершение преступления, картина мира, исследование образа мира, анализ, изучение валентности, тест, рисуночный тест, тест Люшера.

Mitsyk T.O. CHARACTERISTIC FEATURES OF WORLD OF DEVIANT ADOLESCENTS, PRONE TO CRIME

The article deals with the peculiarities of the image of the world of deviant teenagers who are incline to commit a crime, based on individual psychological factors of adolescent deviance, namely his personal psychological characteristics of a teenager, his inner world.

**Key words:** image of the world, deviant teenagers, committing crimes, picture of the world, study of the image of the world, analysis of valence, test, drawing test, Lüscher test.

**Постановка проблеми.** В психології прийнято вважати, що образ світу є основою успішної адаптації та адекватної взаємодії людини зі світом. Особливо актуальна проблема сьогодні в умовах невизначеності, кризи, які все частіше спіткають наше суспільство. В сучасних умовах функціонування суспільства страждає одна з найважливіших підсистем соціальної структури – сім'я. Офіційні статистичні дані свідчать про недостатньо стабільний інститут сім'ї в Україні. Тільки за період 2012 року на 278 000 шлюбів прийшлося 61% розлучень. В країні постійно збільшується число дітей, що народилися та виховуються в неповних сім'ях. Сюди ще можна додати сім'ї соціально-нестабільні, а саме ті сім'ї, де батьки зловживають алкогольними напоями, нар-

котичними речовинами тощо, тим самим не виконуючи своїх батьківських обов'язків. Звідси й випливає девіантна поведінка підлітків.

Проблема образу світу девіантних підлітків залишається недостатньо дослідженою і потребує пильної уваги спеціалістів. Девіантні підлітки вважають, що життя до них несправедливе. Вважаючи себе жертвами несприятливих умов соціалізації, підлітки прагнуть привернути увагу і допомогу оточуючих, вдаючись до різних маніпуляцій. Девіантним підліткам властивий статус жертви (соціальна роль), це для них стає вже «другою натурою». Соціальний статус жертви суттєво впливає на весь їх образ життя. Такі підлітки відчують себе самотніми, непотрібними, неповноцінними

внаслідок відсутності одного із батьків або алкоголізму чи наркоманії батьків тощо. Підліток відчуває себе «іншим», світ здається йому ворожим.

В психології та педагогіці завжди було актуальним питання про те, як себе уявляє людина, оточуючий світ, а також як це уявлення визначає життєдіяльність людини. Дослідження уявлень людини про саму себе, про оточуючий світ має велике значення для психологічної науки [9, с. 445–451].

Часто виникаючою проблемою педагогів-психологів, практичних психологів, спеціалістів, що працюють у соціальному середовищі, є неухважність до того, що визначає діяльність учнів, їх поведінку, формує ставлення до себе та оточуючих людей. Розуміння закономірностей та особливостей образу світу стає важливим чинником розвитку індивідуальності, особистості та людини як суб'єкта на різних етапах становлення.

Підлітковий девіантний вік є складним, суперечливим та найбільш конфліктним. В багатьох дослідженнях підліткового періоду, та ще й девіантного, підкреслюються його критичність, перехідний характер. Ці зміни породжують обов'язкові конфлікти розвиваючої особистості як з іншими людьми, так і з самою собою.

На всіх етапах становлення суспільства людина прагне до розуміння світу, в якому вона живе. Пізнання світу взагалі є пізнанням ставлення людини до чогось, що відбувається, з позиції співвідношення її смислу життя, потреб, цілей, інтересів. Осмислення свого місця в житті є однією з основних потреб, для задоволення якої необхідне створення єдиної картини світу як основної складової світогляду.

Та чи інша картина світу містить в собі як побутово-практичні, так і теоретичні знання. Побутово-практична картина світу містить знання, що виникають на основі чуттєвого відображення практичного життя, відрізняється незначною глибиною, відсутністю систематичності, може бути достатньо суперечливою. Вона має свої рамки бачення дійсності, індивідуалізована та не містить типових рис, які характерні для соціальної групи [4].

Теоретична картина світу, характеризується вищими якістьми знань, що відображують суттєве у речах та процесах буття. Має абстрактно-логічний характер та системне знання, що носить концептуальний характер, не має жорстких часових обмежень. Єдність побутово-практичної та теоретичної картини світу є цілісною картиною світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші картини світу формувалися в епоху античності та носили натуралістичний характер, тобто були образно-понятійною копією Всесвіту. Філософська картина світу – це узагальнена, виражена філософськими поняттями та судженнями теоретична модель буття в її співвідношенні з людським життям, усвідомленою соціальною активністю та відповідно певному етапу історичного розвитку [5, с. 39]. Основними елементами структури є знання про природу, суспільство, про пізнання та людину. Така проблематика розглядалася в роботах таких філософів, як Демокрит, Лукрецій, Платон, Аристотель, Авіценна. Паралельно сформувалися дві моделі буття: релігійна та релігійно-філософська. Їх єдність полягає у відображенні світу завдяки фундаментальним філософським поняттям, знанням, що формують основи світогляду, є багатозначними за своїм змістом та у своїй єдності представляють космоцентризм, соціоцентризм. Оточуючий цілісний світ розуміється як світ взаємозалежності та взаємозв'язків [4; 5; 6; 10].

Таким чином, філософська картина світу – це сукупність знань, що дає інтегроване осмислення (наукове, теоретичне або звичайне) тих складних процесів, які відбуваються у природі та суспільстві, у самій людині. Вона представляється двома компонентами: концептуальним компонентом – знаннями (поняття, категорії, закони, принципи), та чуттєво-образним (досвід, наочні уявлення про світ, звичайні знання).

Широке теоретично-практичне дослідження різних аспектів проблеми образу світу в психології, починається в середині ХХ ст. Аналіз робіт О.М. Леонтьєва, С.Д. Смірнова, В.В. Петухова, Ф.Ю. Василюка, В.Ф. Петренка, Г.О. Бєрулави, О.Ю. Артемьєвої, Г.П. Щєдровицького та інших дослідників приводить нас до висновку, що образ світу є особистісно-обумовленим, інтегрованим ставленням суб'єкта до оточуючого світу. Цей образ є активним та вибірковим, тобто динамічним, служить основою життєдіяльності людини. Актуальному чуттєвому переживанню образу передують його предметне значення та емоційно-особистий смисл, які виконують регулятивну функцію, забезпечення оформлення та становлення образу життя людини за критеріями відповідності актуальній дійсності. «Нова інформація вписується в образ світу людини за критеріями відповідності актуальній дійсності. Ці процеси визначення вчутливості (зовні) психологічних якостей, які сприяють конструюванню образу світу в активній, напруженій частині – психологічній ситуації» [1, с. 81].



**Постановка завдання.** Образ світу є особистісно обумовленим, інтегральним ставленням суб'єкта до оточуючого світу, цей образ активний та вибірковий, тобто динамічний, служить основою життєдіяльності людини. Аналіз досліджених робіт дає можливість припустити, що особливості образу світу у девіантних підлітків, а також засоби його діагностування недостатньо досліджені. Важливим фактором є дослідження етапу особистісного розвитку, на якому формується прагнення до означення смислів та цінностей, визначення їх валентності. Таким етапом становлення особистості є підлітковий період. В цьому віці остаточно формується інтелектуально-пізнавальна та мотиваційно-потребова сфера, що робить можливим конструювання свого особистісного світогляду, індивідуальної системи цінностей, проявляється здатність підлітка до рефлексії, що у подальшому впливає на весь процес життєтворчості особистості.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** В нашому дослідженні взяли участь неповнолітні Західно-Донбаського професійного ліцею Дніпропетровської обл., м. Павлограда, які вже чинили злочини (куріння в заборонених місцях, крадіжки, бійки). Всього взяли участь 100 підлітків віком 16–17 років (80 хлопців, 20 дівчат). Враховуючи психологічні особливості девіантних підлітків, ми дійшли висновку про необхідність удосконалення психологічного інструментарію, використаного в діагностиці образу світу цієї категорії підлітків [7, с. 592].

Поділивши, згідно з інтерпретацією тесту «Образ світу», малюнки на п'ять груп, ми виявили особливості у їх виконанні:

1) планетарна картина світу – зображення земної кулі не є однозначним; по-перше, при правильності у кольоровому рішенні малюнка спостерігається як «уособлення» зображення (земна куля – обличчя з великими очима та зубами; з щетиною як у їжака), так і метафоричність (земна куля, поділена на «добро – зло», «рай – пекло»); по-друге, при правильності смислового зображення спостерігаємо використання в малюнку олівця одного кольору (синій, коричневий, чорний);

2) пейзажна – більшість малюнків зображена одним кольором (коричневий, синій, чорний – за самозвітами досліджуваних, не характеризується бажане оточення та має негативні смислові відтінки) або 2–3 кольорами, а також включає у себе абстрактні образи (як елемент «пейзажного» малюнка);

3) безпосереднє оточення – при використанні широкої кольорової гами містить негативний смисл зображення (різні зобра-

ження закладів закритого типу, сцени вживання алкогольних напоїв);

4) опосередкована або метафорична картина світу – практично всі малюнки відображають асоціальні прагнення та переконання досліджуваних (наприклад, «герб» країни «Конопля», поліцейські погони – «в цьому світі одні втікають, інші наздоганяють»); також є малюнки одного кольору (чорного);

5) абстрактна, схематична картина світу – досліджувані використовували будь-який один колір (червоний, чорний) або їхнє сполучення.

Враховуючи психологічні особливості девіантних підлітків, ми дійшли висновків про необхідність вдосконалення психологічного інструментарію, використаного у діагностиці цієї категорії підлітків. Перевага проєктивного методу полягає в тому, що в процесі дослідження підліток не може «прочитати» правильний варіант малюнка. Окрім доволі «невизначеної» інструкції, немає жодних підказок для вибору правильного малюнка, фальсифікації результатів, тобто можливості вгадати соціально бажане або очікуване рішення.

Відкритим залишалось питання, розглянуте нами раніше, про мету проведення проєктивної методики «Образ світу» при використанні наявної інтерпретації результатів [8, с. 87–94]. Ми відзначали висловлювання та думку Г.О. Берулави про те, що «Найважливіше завдання методології психології – виявлення суб'єктивного світу особистості. Практичний психолог намагається виявити його на основі інструментарію, що має під собою часто доволі суперечливу теоретичну основу. Однак дослідження образу світу неможливе без звертання до проблеми свідомості» [2, с. 15]. Також важливим ми вважаємо зауваження автора про те, що «тести апелюють до об'єктивних значень, що урівнюють усіх у вигляді певної статичної норми, але не до особистісних смислів, які є індивідуальними» [2, с. 25].

Ми дослідили ряд робіт, що описують аналіз та принципи використання проєктивних методик, а також роботи, які направлені на рішення питання щодо кольорових інтерпретацій, що пропонуються різними авторами. Вважаємо можливим узагальнити їх у вигляді таких положень розширеного засобу інтерпретацій, спрямованого на валідизацію проєктивного тесту «Образ світу».

По-перше, в цьому тесті символізоване значення, тобто образ світу, задано спочатку. Отже, як додатковий варіант критерію потрібно проводити аналіз символізо-



ваного (що означає), оскільки зображений символ є засобом презентації досвіду особистісних переживань через ставлення до символізованого.

Валентність змісту зображення, на наш погляд, складається з полюсу «Значення» (З) – образи, знаки, значення, символи (предметний зміст в цілому) – як носія соціального досвіду розвитку особистості, соціально-культурних, моральних норм. Важливим доповненням у певному ставленні до сформованого образу світу є полюс «Особистісний смисл» (ОС) – модальність почуттів, які відчувають, виражена кольором. Обидва полюси можуть мати як «+» та і «-».

Наприклад, малюнок із зображенням соціально адаптивних, позитивних дій, ситуацій, образів (З+), намальований підлітком із використанням основних кольорів або їхніх більше світлих відтінків (ОС+). В цьому випадку ми можемо вважати, що валентність образу світу визначена знаком «+», як і ставлення досліджуваного до сформованого образу. Це можливо уявити у вигляді формули (З+ОС+) – обидві складові з позитивним знаком.

Малюнок із зображенням соціально адаптивних, позитивних дій, ситуацій, образів (З+) намальований підлітком з використанням ахроматичних кольорів (ОС-). В цій ситуації ми можемо вважати, що валентність образу світу визначена знаком «+», але позитивний смисловий зміст малюнка негативно оцінюється самим підлітком. В цьому випадку можна сказати, що позитивний образ світу викликає негативну реакцію підлітка, що можна уявити у вигляді формули (З+ОС-).

Або малюнок із зображенням асоціальних або негативних дій, ситуацій, образів (З-), зображений із використанням ахроматичних кольорів (ОС-). В цьому випадку ми можемо вважати, що валентність образу світу визначена знаком «-», тобто ставлення досліджуваного до сформованого образу є негативним. Можна говорити про незадоволеність, заперечення досліджуваним того соціального оточення, обстановки, в яких відбувається його взаємодія з оточуючим світом. Уявімо це у вигляді формули (З-ОС-), бо обидві складові з негативним знаком.

Малюнок із зображенням асоціальних або негативних дій, ситуацій, образів (З-) зображений підлітком із використанням основних кольорів або їхніх більше світлих відтінків (ОС+). Тоді в цьому випадку ми можемо вважати, що валентність образу світу визначена знаком «-». Але інтерпретується це як негативний смисловий

зміст малюнка (стосовно норм та правил, прийнятих в суспільстві), але позитивно сприймається підлітком. Це розцінюється як прийнятні та гідні наслідування засоби поведінки. Це ми представляємо у вигляді формули (З-ОС+).

По-друге, визначення валентності кольору за світлими тонами, на нашу думку, є значною складовою визначення валентності зображення (малюнка) в цілому. Можна запропонувати розглянути основні кольори: синій, зелений, червоний, жовтий, додатковий змішаний колір – фіолетовий (фактично у стимульному матеріалі до тесту Люшера) та похідні від них (тобто змішані або більш світлі тони) – як кольори зі знаком «+», тобто ті, що виражають позитивну валентність. А додаткові ахроматичні: чорний, сірий та змішаний – коричневий як колір зі знаком «-» розглядаємо як ті, що виражають негативну валентність. Або використовувати в роботі тільки восьмикольорові набори олівців, аналогічно кольорам тесту Люшера. Це значно спростує кольорову інтерпретацію тесту та дасть змогу уникнути різного роду неточностей.

По-третє, перед виконанням малюнкowego тесту «Образ світу» можна проводити тест Люшера. Це допоможе визначити «ситуативність» при виборі кольорів, використаних у малюнку.

По-четверте, інформативним може бути «однопредставленість» кольорів. Кольори використовуються згідно із загальноприйнятими нормами, і дослідник не стареться «нав'язати» будь-який колір у об'ємі, більш ніж потрібно для зображення малюнка (немає синіх дерев, зелених річок тощо). В іншому випадку особливу увагу потрібно приділити символам, образам, зображеним у невластивому для них кольоровому рішенні. Або звернути увагу на домінування у малюнку будь-якого одного кольору (зустрічаються малюнки, виконані з використанням олівця одного кольору).

Таким чином, фактично малюнковий тест «Образ світу» є своєрідним критерієм розподілу досліджуваних на деякі підгрупи для подальшого дослідження їх індивідуальних психологічних особливостей. Тобто самі результати тесту практично не аналізуються як представленість суб'єктивного образу світу досліджуваного за допомогою малюнка, а сприймаються як деяка «фотокартка» образу світу. Г.П. Щедровицький у своїй роботі такий принцип називає принципом подвійного знання: «формалісти у поняттях бачать об'єкт, а змістові аналітики шукають об'єкт у поняттях» [11, с. 378].

**Висновки з проведеного дослідження.** В цьому контексті символізоване (озна-



чуване) поняття – образ світу – спочатку задано. Отже, для виявлення додаткових критеріїв необхідно провести аналіз символізуючого (означуваного). Оскільки зображений символ є засобом презентації досвіду особистісних переживань через ставлення людини до світу, необхідно визначити валентність символізуючого, щоб зрозуміти ставлення до нього.

Загалом ми доходимо висновку про необхідність поглибленого дослідження, проведення психолого-педагогічних експериментів з обробки методик психодіагностичного дослідження значення валентності «Образу світу» особистості підлітків. Це дасть змогу підняти процес психологічного супроводу на етапах формування або корекції особистісного розвитку в підлітковому віці на більш високий рівень.

Таким чином, важливо вивчити чинники, що визначають діяльність девіантних підлітків, їх поведінку, формують ставлення до себе і до оточуючих людей. Слід зазначити, що образ світу змінюється протягом всього життя людини, також змінюється і образ Я в картині світу особистості. Особливо важливо вивчити цю динаміку в підлітковому віці в осіб з девіаціями поведінки, оскільки цей вік є найбільш суперечливим та конфліктним.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Белоусова А.К. Образ мира и его регулятивная роль в формировании профессиональной деятельности / А.К. Белоусова // Профессия и проблемы образования. – Ростов-на-Дону : Фолиант, 2002. – С. 81–82.
2. Берулава Г.А. Методологические основы практической психологии : [учеб. пособие] / Г.А. Берулава. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 192 с.
3. Бореев Ю.Б. Эстетика : в 2 т. / Ю.Б. Бореев. – Смоленск : Русич, 1997. – Т. 1. – 1997. – 567 с.
4. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней / А.Н. Ждан. – М. : Академический Проспект, 2004. – 576 с.
5. Каверин Б.И. Философия / Б.И. Каверин, И.В. Демидов. – М. : Юриспруденция, 2000. – 144 с.
6. Философия науки в вопросах и ответах : [учебное пособие для аспирантов] / [В.П. Кохановский, Т.Г. Лешкевич, Т.П. Матяш]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 352 с.
7. Мирошниченко М.В. Исследование системы смыслов и особенностей образа мира у девиантных подростков / М.В. Мирошниченко // Инновационный потенциал субъектов образовательного пространства в условиях модернизации образования : материалы Первой Международной научно-практической конференции (24–26 ноября 2010 года, Россия, Ростов-на-Дону). – Ростов-на-Дону, 2010. – С. 592–597.
8. Мирошниченко М.В. Проблема диагностики образа мира у девиантных подростков, совершивших противоправные действия / М.В. Мирошниченко // Актуальные проблемы психологии: теория и практика : материалы международной заочной научно-практической конференции. (30 мая 2011 года) – Новосибирск, 2011. – С. 87–94.
9. Мухина В.С. Картина мира: индивидуальные различия / В.С. Мухина // Феноменология развития и бытия личности: Избранные психологические труды. – М. : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1999. – С. 445–451. – (Серия «Психологи Отечества»).
10. Спиркин А.Г. Философия / А.Г. Спиркин. – М. : Гардарики, 2000. – 368 с.
11. Щедровицкий Г.П. Оргуправленческое мышление: идеология, методология, технология (курс лекций) / Г.П. Щедровицкий. – 2-е изд. – М., 2003 – 480 с.